

ERZİNCAN'DA NAKŞÎ-HÂLİDÎ GELENEK

Halil Baltacı

Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doç. Dr., halilbaltaci@gmail.com

Ömer Aslan

Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arş. Gör., omeraslann21@gmail.com

Geliş Tarihi/Received:

22.11.2017

Kabul Tarihi/Accepted:

22.11.2017

e-Yayın/e-Printed:

29.12.2017

ÖZ

Dinî ve tasavvufî bakımdan Anadolu şehirlerinin önemlilerinden birisi de Erzincan'dır. Anadolu'nun fethiyle birlikte Kübrevîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik, Kâdirîlik ve Nakşîbendîlik gibi büyük tarîkatlara bağlı mühim şahsiyetler yetiştiren şehir, özellikle XIX. yy.dan itibaren Anadolu'da hızla yayılan Nakşîbendî tarîkatının Hâlidîyye kolunun etkisine girmiştir. Mevlânâ Hâlid'in halîfelerinden Abdullah Mekkî'nin Erzincan'da terzilikle uğraşan ve daha çok Terzi Baba olarak bilinen Mehmed Hayyât Vehbî'ye hilâfet vermesiyle kurulan birinci kol, daha sonra halîfeleri Fehmi Efendi, Abdussamed Efendi, Lelebici Baba olarak tanınan divan sahibi ümmî şâir Süleyman Efendi, Hacı Hâfız Efendi (Mehmed Rüşdü) gibi isimlerle varlığını devam ettirmiş, tarîkatın Erzincan ve çevresinde yayılması konusunda mühim görevler gerçekleştirmiştir.

Erzincan'da Hâlidîliğin bir diğer kolu ise Abdurrahmân Tâgî silsilesinden gelmekte Pîr-i Sâmi olarak bilinen Muhammed Sâmi Efendi ile devam ederek bugün de varlığını sürdürmektedir. Pîr-i Sâmi'den sonra bu tarîkat kolunu sürdüren kimseler arasında Muhammed Beşîr Erzincânî, Dede Paşa olarak tanınan Musa Dede Bayburdî ve Abdurrahim Reyhan gibi isimler zikredilebilir.

Biz bu tebliğimizde Erzincan'ın dinî tasavvufî hayatına yön vermiş Hâlidî geleneğinin taşıyıcısı önemli şahsiyetlerin kısaca hayat hikâyeleri, eserleri, tasavvufî görüşleriyle icra ettikleri tarîkat uygulamaları hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Erzincan, Nakşîbendîlik, Hâlidîlik, Terzi Baba, Pîr-i Sâmi.

THE NAQSHÎ-KHALİDÎ TRADİTİON İN ERZİNCAN

ABSTRACT

Erzincan is one of the important Anatolian cities in religious and Sufi terms. As from the conquest of Anatolia, the city became the cradle of eminent figures associated with large Sufi orders such as Kubrawiyya, Mawlawiyya, Khalwatiyya, Qadiriyya, and Naqshbandiyya and was exposed in particular to the impact of Khalidiyya, a subdivision of the Naqshbandi order, which spread rapidly throughout Anatolia from the 19th century on. The first branch of Khalidiyya was established when Abdullah Mekki, one of Mavlana Khalid's successors, gave *khilafa* to Mehmed Hayyat Vehbi, who was a tailor and thus known as Terzi Baba. This branch persisted with the latter's successors such as Fehmi Efendi, Abdussamed Efendi, Süleyman Efendi (who was also known as Leblebici Baba and who was an illiterate poet having a Divan), and Hacı Hafız Efendi (also known as Mehmed Rüşdü). Thanks to these names, the first branch carried out important missions to spread the *tariqa* in and around Erzincan.

Another branch of Khalidiyya still existing in Erzincan has come through the chain that starts with Abdurrahman Taghi and goes on with Muhammed Sami Efendi (also known as Pir-i Sami or the second master). Among the names who has maintained this second branch following Pir-i Sami are Muhammed Beşir Erzincani, Musa Dede Bayburdi (also known as Dede Paşa), and Abdurrahim Reyhan.

This paper informs of the life stories, works, and Sufi ideas and practices of the eminent figures of the Khalidi tradition that gave direction to the religious and spiritual life in Erzincan.

Key Words: Tasawwuf, Erzincan, Naqshbandiyya, Khalidiyya, Terzi Baba, Pir-i Sami.

Giriş

Anadolu'nun kadim yerleşim yerlerinden birisi olan Erzincan, coğrafi konumu, özellikle de Anadolu'da doğu-batı, güney-kuzey arasında bir geçiş güzergâhı ve ticaret yolu üzerinde bulunması sebebiyle önemli bir şehirdir. İslam'la tanışmadan önce çeşitli din ve inanışlara ev sahipliği yapan şehrin, Anadolu'nun Müslümanlaşma sürecine de dinî ve tasavvufî bakımdan dikkate değer katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Siyasî olarak önce çeşitli Türk beyliklerinin daha sonra da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalan Erzincan'ın önemli bir irfân şehri olduğu, gerek kendi bünyesinden yetiştirdiği âriflerin gerekse çeşitli sebeplerle belli zamanlarda buraya gelip ikamet ettiğini bildiğimiz mutasavvıfların Anadolu'nun Müslümanlaşmasında mühim görevler üstelendiği görülmektedir. Şehir, büyük tarikatlardan Kâdirîlik, Kübrevîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik ve Nakşîbendîliğin önemli isimlerine çeşitli zamanlarda ev sahipliği yapmıştır.

Belh'ten ayrılarak uzun bir yolculuktan sonra Anadolu'ya gelen Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-ulemâ Baha Veled (ö. 628/1231)'in, yolculuğunun bir bölümünde Erzincan'da konakladığı, iki ya da dört senesini burada geçirdiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹ Şehirde bulunduğu esnada Evhâdüddîn Kirmânî (ö. 635/1238) ve Kübrevî Sa'deddîn Hamuyye (ö. 671/1272-3) gibi önemli mutasavvıflarla görüştüğü nakledilmektedir. Ayrıca Mevlevîliğin bir tarikat olarak teşkilatlanmasını gerçekleştiren Sultan

¹ Abdalbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn, Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İstanbul, 1999, s. 41; Bediüzzamân Firüzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. F. Nâfiz Uzluk, İstanbul, 1997, s. 104. Mevlânâ'nın kız kardeşinin burada vefat ettiği nakledilmekte bugün bile Terzi Baba mezarlığında kendisine bir kabir atfedilmektedir.

Veled (ö. 712/1312)'in Anadolu'da tesis ettiği ilk Mevlevîhânelerden birisi de halîfelerinden Hüsâmeddîn Hüseyin tarafından yine Erzincan'da açılmıştır.²

Moğol istilasının batıya sürdüğü Necmeddîn-i Kübrâ'nın mühim talebelerinden birisi olan Necmeddîn-i Dâye bir dönem burada ikamet etmiş, değerli bir padişah olan Mengücekoğullarından Alaüddîn Dâvud Behramşah'a ithaf ettiği *Mermûzât-ı Esedî* adlı eserini burada kaleme almıştır.³

Sadece beylikler dönemi değil, Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra da Anadolu'daki tasavvufî hayatın şekillenmesinde mühim bir role sahip olan şehrin bu manada zikredilmesi gereken isimlerinden birisi de Seyyid Yahya Şîrvânî'nin önemli halîfelerinden Halvetî şeyhi Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 869/1464)'dir. Halvetiliğin ana kollarından Cemâliyye şubesinin müessisi olan ve daha çok Çelebî Halîfe olarak bilinen Cemal Halvetî (ö. 899/1493-94) Erzincan'da Pîr Muhammed'in manevî terbiyesinden geçmiş, aldığı icazetle Anadolu'da irşad vazifesine başlamıştır.⁴ Yine Pîr Muhammed Erzincânî'nin mürîdi olan Pîr Ahmed Erzincânî (ö. 877/1473'ten sonra) de Halvetiyye için mühim bir sima olmasının yanında Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı Uzun Hasan ile Fâtih Sultan Mehmet arasında yapılan savaştan sonra varılacak anlaşma konusunda diplomasi yürüten bir kişiliktir.⁵

Evliya Çelebî de Erzincan'a yaptığı yolculuk esnasında burada bulunan Mevlevî ve Kâdirî tekke ve zâviyeleri hakkında bilgi vermiştir.⁶ Mevlevî, Halvetî ve Kâdirîlerden başka Bektâşîlerin de faaliyet gösterdiği şehre tasavvufî rengini veren asıl tarîkat Nakşibendîlik özellikle de bu tarîkatın Hâlidîyye kolu olmuştur. Öncelikle Erzincan'da Hâlidîyye öncesi Nakşibendîlik hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımızı söylemek gerekir. Fakat XIX. yüzyıldan itibaren Hâlidîyye'nin buraya gelmesi ve şehirdeki faaliyetleri hakkında yeterince bilgiye sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde, tarihî seyri de göz önünde bulundurarak Erzincan'daki Nakşî-Hâlidî kolları, bunların önemli şahsiyetleri, tarîkatın uygulama, edep ve erkânı ile Erzincan'ın dinî-tasavvufî hayatına etkisine genel hatlarıyla ışık tutmaya çalışacağız.

1- Abdullah Mekkî Erzincânî, Terzi Baba ve Hâlifeleri

Erzincan'da Terzi Baba olarak bilinen Muhammed Vehbî Hayyât ile başlayıp devam eden Hâlidî kolu için en önemli kaynak daha çok Aşçı Dede lakabıyla bilinen Aşçı İbrahim Halil Dede'nin hâtıralarıdır. Ordudaki memuriyeti sebebiyle Erzincan'a gelen Aşçı Dede, Mevlevî olmasına rağmen Terzi Baba halîfelerinden Şeyh Mustafa Fehmi Efendi'ye büyük bir muhabbetle bağlanarak intisap etmiş, burada bulunduğu yaklaşık on senelik zaman diliminde müşahedelerini aktarmak, tarîkat çevresinden elde ettiği diğer bilgileri de nakletmek suretiyle pek çok kıymetli bilginin günümüze gelmesine katkı sağlamıştır. Terzi Baba ve halîfeleriyle ilgili bilgilerimizin öncelikli kaynağının bu hâtıralar olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.⁷

a- Abdullah Mekkî Erzincânî

² Gölpınarlı, *age*, s. 30.

³ Halil Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî*, İstanbul, 2011, s. 68-69.

⁴ Reşat Öngören, *Osmanlılar Zamanında Tasavvuf*, İstanbul, 2003, s. 43.

⁵ Ünal Tuysun, *Erzincan'ın Manevî Mimarları*, İstanbul, 2004, s. 29-31.

⁶ Faris Çerçi, "Evliya Çelebi'nin Erzincan Yolculuğu", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 5, sayı: 2 (2012), s. 442.

⁷ Aşçı İbrahim Dede/ Çok Yönlü Bir Sûfînin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı, Haz. Mustafa Koç- Eyüp Tanrıverdi, Kitabevi: İstanbul, 2006; Halil Baltacı, "Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dinî ve Tasavvufî Hayat", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan, 2015, s. 47-64.

Abdullah Mekkî'nin doğum yeri ve tarihi hakkında yeterli ve kesin bilgi yoktur. Ancak Erzincânî nisbesinden Erzincanlı, Mekkî nisbesinden dolayı Mekkeli olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür.⁸ Mevlânâ Hâlid'in önemli halîfelerinden birisi olarak önce Erzurum'a gelmiş, burada Münzevî Osman Efendi ismindeki birine halîfelik verdikten sonra manevî bir işaretle Erzincan'a gelmiştir. Aşçı Dede, hâtıratında ondan Abdullah Efendi olarak bahsetmekte Mekkî veya Erzincânî nisbetlerini kullanılmamaktadır. Hâlid-i Bağdâdî'nin hayatta olduğu bir dönemde tarîkatını yaymak üzere Erzincan'a gönderdiği bu halîfesinin Erzincan'da halkın teveccühüne mazhar olduğunu nakleden Aşçı Dede'nin ifadelerine bakılırsa Terzi Baba ile bu görüşme Hâlid-i Bağdâdî'nin vefat tarihi olan 1242/1827 senesinde gerçekleşmiş olmalıdır.⁹ Başlangıçta Terzi Baba'nın kendisine layık olmadığını bahane ederek Mekkî ile görüşmek istemediği fakat sonrasında intisapla birlikte Terzi Baba'nın evinde bir ay sürecek bir halvet hâli yaşadıkları kaydedilmektedir. Hilâfet görevini tevdi ettikten sonra Abdullah Mekkî'nin Erzincan'dan ayrılarak Mekke'ye gittiği anlaşılmaktadır.¹⁰

b- Terzi Baba (Mehmed Vehbi Hayyât)

Adı Mehmed Vehbi, babasının adı Fazlızâde Abdurrahman'dır. Terzilik mesleği icra ettiği için "Terzi Ağa", "Terzi Baba" veya "Hayyât Vehbi" olarak tanınmış, uzun boyu nedeniyle "Uzun Terzi", "Uzun Terzi Ağa" şeklinde isimlendirilmiştir.¹¹ Erzincanlı olmakla birlikte Erzurumlu başka bir Terzi Baba ile karıştırıldığı için kendisi hakkında bilgi veren kaynaklar onun Erzurumlu olduğundan söz etmektedirler ki bu doğru değildir. Gençliğinde bir Kâdirî şeyhine intisap ettiği nakledilen Terzi Baba'nın, Abdullah Mekkî'nin kendisini halîfe tayin etmesiyle ilmi olmayan ümmî bir zât olması şehrin uleması arasında rahatsızlık meydana getirmiş, hatta iş mahkemeye intikal edecek derecede büyümüştür. Fakat bir heyet önünde adeta imtihandan geçen Terzi Baba'nın, sahip olduğu ledünnî ilmi izhar etmesiyle zâhir ulemâsının gönlü edilip iş tatlıya bağlanmıştır. Ulemâdan kendisine intisap edenlerden ilki şehrin önde gelen âlimlerinden ve Terzi Baba muhaliflerinden Battal Hoca'nın oğlu Hacı Hâfız (Rüşdü) Efendi'dir. Bu dönemde ilim tahsili için Tokat'ta bulunan Hoca Fehmi Efendi'nin döndükten sonra zahir ulemâsının bütün aksi yönlendirmelerine rağmen Terzi Baba'ya intisap etmesi, ona olan karşıtlığın sona ermesine ve daha çok kimsenin kendisine bağlanmasına sebep olmuştur.¹² Aşçı Dede, Terzi Baba'nın 1264/1848 senesinde bir kolera salgınında vefat ettiğini nakletmektedir.¹³ Kabri bugün kendi adının verildiği Terzi Baba Mezarlığı'nda ziyaretçilerin eksik olmadığı türbesinde bulunmaktadır.

⁸ Butrus Ebu Manneh "Hâlidîliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış" adlı makalesinde Abdullah Mekkî'yi Mevlânâ Hâlid'in en başarılı fakat bir o kadar da mütevazı ve gösterişsiz olanı olarak tanımlayarak Erzincanlı olduğundan söz eder. Ebu Manneh'in verdiği bilgilerden Abdullah Mekkî'nin Mekke'de yaptığı faaliyetler ve yetiştirdiği halîfelerle Hâlidîliğin Osmanlı toprakları dışında özellikle Doğu Hint Takımadaları'nda yayılması konusunda büyük katkılarının olduğu anlaşılmaktadır. Ebu Manneh, agm, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (içinde), haz. A. Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 294-295. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Hamid, Algar, "Hâlidîyye", *DİA*, Ankara, 1997, XV, s. 295-296.

⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 339-340. Fehmi Kuyumcu *Evlîyanın Dilinden* adlı kitabında Terzi Baba'nın Mevlânâ Hâlid'in halîfelerinden Palu'lu Şeyh Ali Efendi adındaki bir zât eliyle tarîkate girdiğini söylemektedir. Başka hiçbir kaynaktan göremediğimiz ve yazarının da bu konuda delil olacak bir kaynak göstermediği bu görüşü ihtiyatla karşılamak gerekir. Bkz. Kuyumcu, *Evlîyanın Dilinden*, Ankara, 1978, s. 62.

¹⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 340-341.

¹¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 339. Aşçı Dede, Terzi Baba'nın yaptığı zâhirî terzilik yanında bir de bunun batnî açıklamasını şöyle yapar: "Hazret-i Pîr Mehmed Vehbî Hayyât (k.s) mazhar-ı hubb-ı zâtullâh olup kendileri terzi olduğu cihetle değil yalnız dervişlerin, cümle turuk-ı alîyye sâlikânının ve belki cümle mahlûkun ve lâ-şek ve lâ-şüphe cemî'-i avâlimin, mihen ü meşakkat-ı bâtın u zâhirden pâre pâre olmuş kalplerini diker, çünkü usta terzidir, dikmek, sökmek, kesmek, biçmek dest-i peyvest-i gavsîyyelerine mufavvezdir azizim." s. 1737.

¹² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 342-343.

¹³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 343; Mehmed Tâhir, *Şevkistân*, Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi, 38874, s. 120.

Terzi Baba'nın ailesi ve çocukları hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte, kızlarından birinin halifelerinden alay imamı Abdussamed Efendi, diğer bir kızının ise bir başka halifesi Hacı Hâfız Efendi ile evlendiği nakledilmektedir.¹⁴ Terzi Baba'nın açık bir şekilde kimseyi yerine halife tayin etmediği, Hacı Hafız Efendi'nin hilafet isteğini açık etmesine rağmen olumlu cevap alamadığı rivayet edilmektedir.¹⁵

Ümmî olmakla birlikte vehbî olarak ledünnî ilimlerden hissedar olduğu ve bu yüzden "Vehbî" lakabının verildiği zikredilmektedir.¹⁶ Terzi Baba'nın oldukça mütevazı bir şahsiyet olduğu, kendisinden çok yerde "bu âsi" şeklinde bahsettiği, Yunus Emre gibi geniş bir gönle sahip, insan sevgisi ve müsamahayla dolu bir mutasavvıf olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinden birisinde şöyle demektedir: "Elif okudum ötürü/Pazar ettim götürü/Yaratılmışı hoş gördüm/Yaratandan ötürü"¹⁷

Terzi Baba'nın dinî-tasavvufî konuları işlediği *Kenzü'l-fütûh* adlı bir eseri bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eserin on dört yazma ve farklı tarihlerde yayınlanmış sekiz matbu nüshası bulunmaktadır. 1286 Ramazanı ortalarında (Aralık 1869) basılan nüshasından bu eserin mensur olduğu ve *Kenzü'l-fütûh* adını taşıdığı, daha sonra halifelerinden Hacı Hâfız Efendi (Mehmed Rüşdü) tarafından nazma çevrilip *Miftâh-ı Kenz* ismi verildiği anlaşılmaktadır. 1242 beyitten meydana gelen eserin sonunda Mehmed Rüşdü Efendi'ye ait yirmi altı beyitlik bir münâcât ve "Medhiyye-i Hayyât" başlıklı yirmi dört beyitlik bir manzume yer almaktadır.¹⁸

c- Seyyid Mustafa Fehmi Efendi

Mürîdi Aşçı Dede'nin eserinin çeşitli yerlerinde; "Hazret-i Şeyhü'l-A'zâm, Sultân-ı Ulemâ-billâh, Cenâb-ı Mürşid-i Ekrem, Hazret-i Gavs-ı A'zâmi, Hazret-i Şeyh-i Ekber, Cenâb-ı Mürşid-i A'zâm, Zamanın gavısı, kutbu, zât-ı âlî kadr, Hazret-i Risâlet-penâh Efendimiz hazretlerinin mazhar-ı tâmmı ve vâris-i ekmeli, İmamü'l-mürşidîn, gavsü'l-vâsılın..."¹⁹ Gibi unvanlarla andığı Mustafa Fehmi Efendi'nin 1231/1815-16 yılında Erzincan'da doğduğu anlaşılmaktadır. Babası, henüz iki yaşındayken kaybettiği Hacı Ahmed Efendi'dir.

Hayatı hakkındaki bilgilerimiz genellikle Aşçı Dede'nin hatıralarında dile getirdiği malumatla sınırlıdır. Çocukluk ve gençliğine dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Fakat ilim talebiyle Tokat'a gittiği ve burada Bozzâde Hocaefendi adındaki bir âlimden ilim tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Erzincan'a döndükten sonra Terzi Baba'ya intisap etmiş, ömrünün geri kalanını burada irşad faaliyetlerini yerine getirmeye adanmıştır. Terzi Baba'nın vefatından sonra halife olan Fehmi Efendi'nin Erzincan'da Terzi Baba türbesi civarında bir dergâh inşa ettiği ancak bu dergâhın günümüze ulaşamadığı görülmektedir.

İrşad vazifesinin yanında devlet hizmeti ve vatan savunması konusunda örnek bir şahsiyet olan Fehmi Efendi, önce Kırım Harbi'ne (1853-1856) iştirak etmiş, "gazi-şeyh" daha sonra müritleriyle birlikte 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbine katılarak ilerlemiş yaşına rağmen Kars önlerinde

¹⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 505.

¹⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 619-620. Ayrıca bkz., s. 344.

¹⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 344, 1737.

¹⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 859, 1271, 1322, 1359, 1442. *Sefîne-i Eoliya* müellifi Hüseyin Vassâf, Terzi Baba'ya "ikinci Âşık Yunus" olarak nitelendirmektedir. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul, 2004, s. 336.

¹⁸ Nurettin Albayrak, "Terzi Baba", *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, s. 521. Eser ayrıca iki defa günümüz alfabesine aktarılarak birisi Hasan Alakese, *Kenzü'l-Miftah "Manevî Anahtarların Hazinesi"* adıyla 1972'de İstanbul'da; diğeri Orhan Aktepe, *Terzi Baba, Hayatı ve Miftâh-ı Kenz*, adıyla 1979'da Erzincan'da (genişletilmiş 2. bs., Erzincan 2003) neşredilmiştir.

¹⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 21, 127, 350, 355, 384, 385, 386, 388, 389.

düşmanla kahramanca mücadele etmiştir.²⁰ Fehmi Efendi'nin Padişah Sultan Abdulhamid'in çağrısı üzerine oğlu Ahmet Fevzi ile birlikte İstanbul'a gittiği ve burada Kuleli Askerî Lisesi'nde askerde vecd ve heyecan meydana getiren bir konuşma yaptığı nakledilmektedir. Aşçı Dede, onun Osmanlı devleti ve askeri için çokça gözyaşı döküp dualar ettiğini nakleder.²¹

Fehmi Efendi üçüncü defa hac görevini ifa etmek için gittiği Mekke'de 1298 Muharreminin 21. Perşembe günü (24 Aralık 1880)²² vefat etmiştir. Hz. Hatice'nin ayakucuna defnedildiği söylenmektedir.²³

Aşçı Dede eserinde şeyhinin şemâilini şöyle tavsîf etmektedir: "Servi gibi mevzûn ve zârif uzun bir boy, hilal gibi bedeni nahîf olup rengi buğday, kolları uzun, elleri kalem-kârî düzgündü. Siyah sakalları nurlu ve çeneden bir kabza uzundu, keman gibi iki kaşı arasında gayet rakîk bulut altında görülür Süreyya gibi bir ben vardı. Öyle bir nokta-i şerif ki cümle ilim ve marifetler o noktada gizlenmiş gibidir. Gözleri henüz uykudan uyanmış Yûsuf-i âlem gibi mestane ve mahmur ve gayet siyah olup etrafi ilâhî nurun tecellî ettiği bir hâle gibiydi. Gözlerine karşı göz ile bakmak mümkün değildi, zira onun gözleri diğer insanlarınki gibi değildi, hakikat-i basara nazar olmuş idi. Vücudunda et namına bir şey yoktu, kuru kemikten ibaretti. Kulakları oldukça küçük, mübarek başından iki tarafa iki nûr-i müdevver talik olunmuş idi. İşte mübarek yüzleri bu şekilde olup insan tamamıyla yüzüne bakmaktan heybet ve hayâ ederdi. Hz. Ali'nin azamet ve heybetinin vech-i şeriflerinde kemaliyle zuhur etmişti."²⁴

Kalabalık bir mürit topluluğuna sahip olan Fehmi Efendi'nin her çeşit insandan müritleri olduğu, arzu etmemesine rağmen Terzi Baba'nın diğer halifeleri arasında dikkat çekici bir üstünlüğünün bulunduğu söyleyen Aşçı Dede, onda diğer meşâyih-i rûsûmda olmayan kuvvetli bir cezbenin olduğunu ve insanları kendisine çektiğini anlatır. Bütün bu yüce sıfatlarına rağmen Fehmi Efendi'nin diğer halîfelere hürmette kusur etmediğini de söylemekten geri durmaz.²⁵ Aşçı Dede'ye göre Fehmi Efendi, "meşreb-i Muhammediyye'nin kendisinde müşahede olduğu, zâhir ilimde yanına kimsenin yaklaşmadığı gibi bâtin ilimde dahi Hazret-i Risâlet-penâh Efendimiz hazretlerinin mazhar-ı tâmmı ve vâris-i ekmeliydi."²⁶ Fehmi Efendi'nin dinin emir ve nehiyleri konusunda son derece titiz, ibadet ve tarîkata dair uygulamalarında aşırılıktan uzak, ancak devamlı olduğu, rabita, teveccüh, sohbet ve muhabbette istikamet üzere bulunduğu nakledilir. Fehmi Efendi'nin Nakşibendî zikri olan hatm-i hâcegâna son derece önem verdiği; "hatm-i hâcegân kıraat olunan haneye ve belki o mahalleye ve belki o beldeye hiçbir bela ve musibet isabet etmez." dediği dile getirilmiştir.

Aşçı Dede, şeyhi Fehmi Efendi'nin giyim-kuşam, yeme-içme ve ibadet hayatına dair verdiği bilgilerden onun toplum içindeki tavır ve davranışlarının takdire şayan olduğu anlaşılmaktadır. Zira Fehmi Efendi'nin insanların işlerini görmek ve ihtiyaçlarını gidermek konusundaki gayretinin, ayıp ve kusurları örtmedeki titizliğinin, başka tarîkat mensuplarına karşı kucaklayıcılığının ve hatta Erzincan'da ikamet eden Hıristiyanlara karşı hürmet ve ikrâmının emsalsiz olduğunu dile getirilmiştir. İlmi ve irfânı

²⁰ Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler I-III*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları, [t.y], c. II, s. 332-336.

²¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. s. 622-623, 1601.

²² Aşçı Dede eserinin bir başka yerinde şeyhin vefat tarihini 30 Muharrem 1298 (2 Ocak 1881) olarak kaydetmiştir. s. 333.

²³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 566.

²⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 396.

²⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 352.

²⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 355.

kendisinde mezcettiğinden dolayı onu Mevlânâ ile kıyaslayan Aşçı Dede, şeyhin taassuptan uzak açık ve hür fikirli bir şahsiyete sahip olduğunu anlatır.²⁷

Mustafa Fehmi Efendi'den geriye yazılı bir eserin kalmadığı anlaşılmaktadır. Muhteşem iki eser olarak nitelendirilen iki oğlundan Mehmed Sıdkı hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır.²⁸ Bu kolun son postnişini olan Ahmed Fevzi Efendi'den ise daha sonra bahsedeceğiz.

d- Abdussamed Efendi

Terzi Baba'nın Fehmi Efendi'den sonra "çehâryâr kıdemine" vasıl olmuş önemli halifelerden birisi de askeriyede alay imamı görevinde bulunan Abdussamed Efendi'dir. Terzi Baba ve Erzincan'la ilgili çalışmalarda kendisinden hiçbir şekilde bahsedilmeyen bu zât hakkındaki bilgilerimiz Aşçı Dede'nin aktardıklarıyla sınırlıdır. Buna göre Abdussamed Efendi, Fehmi Efendi'nin tavassutuyla Terzi Baba'nın kızlarından biriyle evlenmiş, Terzi Baba'nın vefatından sonra ailenin bakım ve muhafazası görevini üstlenmiştir.²⁹ Terzi Baba'nın evine yerleşen Abdussamed Efendi ile ilgili Aşçı Dede'nin ilk izlenimi şöyledir: "Abdussamed Efendi gayet dalgın, yani asla ve kat'a göz açmaz ve gözleri yumuk kelim eder; ara sıra bir kere gözünü açıp bakar, yine yumup kelim eder ve nargile elinden düşmez ve enfiye kutusu kezalik elinden bırakmaz..."³⁰

Fehmi Efendi'nin bu zata karşı büyük bir hürmet ve muhabbet duyduğu, kendisinden tarikat almak isteyenleri genellikle bu Abdussamed Efendi'ye yönlendirdiği hatta çocuklarının isimlerini verirken bile ondan izin aldığı nakledilir. Kışın şehirde, yaz aylarında ise Sarıgöl'de Terzi Baba'ya ait olan bahçeli evde ikamet eden Abdussamed Efendi'nin yeni inşa edilen dergâha yerleşip, bir süre sonra buraya gelen kimselere kötü davrandığını hatta bunları kovduğunu, insanların bir müddet sonra bu sebeple dergâhtan ayağını kestiklerini anlatılır. Bütün bunların sebebini Fehmi Efendi'ye olan kıskançlığına bağlayan Aşçı Dede, buna rağmen Fehmi Efendi'nin ona tazim ve hürmette kusur etmediğini aktarır. Zira rivayete göre Terzi Baba Abdussamed Efendi'nin bu durumunu önceden sezerek Fehmi Efendi'ye: "Hoca Fehmi Efendi bizim derdimizi çeker" dediği, onun da gerek Pîrinin bu sözüne, gerekse şeyhinin kerimelerinin hatırına, Aşçı Dede'nin "dünya hârisi" olarak tarif ettiği Abdussamed Efendi'nin sıkıntılara katlandığı anlaşılmaktadır.³¹ Aşçı Dede, Şam'da bulunduğu sırada Abdussamed Efendi'nin oğlunun askerlik göreviyle buraya geldiğini ve kendisinin yönettiği hatm-i hâcegân grubuna katıldığını zikreder.³² Ancak gelen bu kişinin Terzi Baba'nın torunu olup olmadığı belli değildir.

e- Leblebici Baba (Süleyman Efendi, Şems-i hayâl)

İştigal ettiği mesleği sebebiyle Leblebici Baba veya dile getirdiği şiirlerde mahlas olarak kullandığı Şems-i Hayâl olarak bilinen Süleyman Efendi 1806 senesinde Erzincan'ın Değirmen köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Abdurrahman'dır. İlk mektebe yazıldığı, fakat çeşitli sebeplerden dolayı mektebi

²⁷ Aşçı Dede, Sultanü'l-ulemâ Bahaüddîn Veled ailesinin Belh'ten ayrıldıktan sonra çıktıkları yolculukta Erzincan'a ulaşıp önce bir süre İsmetiye Medresesi'nde kalmaları, sonra da Akşehir'e yerleşip burada bir müddet ikamet etmelerini "Fehmi Efendi'nin manevî tohumunun atılması" olarak değerlendirir. s. 1187.

²⁸ Mehmed Sıdkı hakkında Aşçı Dede'nin hâtıralarında küçük yaşta hafız olduğu, Aşçı Dede tarafından yetiştirildiği, küçük yaşına rağmen dinî ilimlerde ilerlediği nakledilmektedir. Mehmed Sıdkı'nın Osmanlı Devleti tarafından mahreç mevleviyetine de layık görüldüğü arşiv belgesinde görülmektedir. Bkz. BOA, Y. MTV., no. 64/69/1.

²⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 911.

³⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 309, 338.

³¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 504-506.

³² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 755.

bırakarak köy işlerinde çalıştığı daha sonra da ailesiyle birlikte Erzincan'a yerleştikleri nakledilmektedir.³³ Erzincan'da Terzi Baba'ya intisap eden Süleyman Efendi'nin ümmî olmasına rağmen âşıkâne şiirler söylediği bir araya getirilen şiirlerin bir divan teşkil edecek sayıda olduğu görülmektedir.³⁴ Aşçı Dede de Leblebici Baba'nın ümmî olduğu halde "acıb ü garîb" olarak nitelediği, âlim ve şairlerin yazmaktan aciz kaldığı gazellerini, Hazret-i Pîr Hayyât Efendi'nin kudsî rûhaniyetine teveccüh ve rabîta yaparak söylediğini dile getirir.³⁵ Ona göre bu "Arabî ve Fârisî karışık Türkçe pek çok gazeliyât, Hazret-i Pîr tarafından kendisine bahş ü îtâ olunan füyûzât ve ilm-i ledünnî" sayesinde.³⁶ Baba'nın şiirleri, ölümünden sonra bir araya getirilip *Tuhfetü'l-uşşâk* adıyla 1879 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.³⁷ Terzi Baba'nın halîfeleri arasında yer alan Leblebici Baba'nın 1294/1877 senesinde vefat etmiştir. Türbesi Terzi Baba mezarlığındadır.

f- Hacı Hâfız Efendi (Mehmed Rüşdü)

Erzincan'ın önemli âlimlerinden Hocazâde veya Battalzâde olarak tanınan Alansalı Battal Hocaefendi'nin oğludur.³⁸ Aşçı Dede'ye göre aynı zamanda Terzi Baba'nın damadı olan Hacı Hâfız Efendi, herkesin itiraz ettiği bir dönemde Terzi Baba'ya intisap edenlerin ilki olarak kabul edilmektedir. Erken yaşlardan itibaren âlim olan babasından iyi bir eğitim aldığı, on dört yaşında hıfzını tamamladığı ve Erzincan'da hocalık yaptığı anlaşılmaktadır. Tarîkata intisabından sonra evinin bitişiğindeki Kurşunlu Câmii'nde her pazartesi ve cuma günleri hatm-i hâcegân kıraat ettirdiği, katılanlar arasında Terzi Baba'nın da bulunduğu nakledilmektedir.³⁹ Fehmi Efendi'nin son derece hürmet beslediği, tarikat ve evrad isteyen kimselere öncelikle tavsiye ettiği Hacı Hâfız Efendi'nin, ölüm döşeginde iken Terzi Baba'ya rabîta ve teveccühte bulunarak gavsîyyet ve kutbiyyet makamlarını istediği ancak bunun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Hacı Hafız Efendi'nin, Terzi Baba'nın mensur olarak dile getirdiği *Kenzü'l-futûh* adlı eserini *Miftâhü'l-kenz* adıyla nazma aktardığı görülmektedir. Vefat tarihi 1860 veya 1868 olarak kaydedilmiştir.⁴¹ Türbesi Kemah yolu üzerindedir.

Terzi Baba'nın bu halîfelerinden başka Hacı Abdülbâki Baba adında bir başka halîfesi olduğu, ümmî olan bu zâtın isteyenlere zikir telkininde bulunduğu, vücuduna ârız olan bir hastalıktan dolayı seksen yaşlarında vefat ettiğine dair bilgiler nakledilmiştir.⁴² Yine Terzi Baba'nın Cimimli ve İrşâdî Baba

³³ Ünal Tuygun, *Erzincan'ın Manevî Mimarları*, s. 93.

³⁴ Leblebici Baba'nın hayatı ve divanı hakkında bilgi için bkz. Orhan Aktepe, *Leblebici Baba ve Tuhfetü'l-Uşşâk*, Erzincan 1997, s. 7-16; Üzeyir İlbak, *Divan-ı Şems-i Hayâlî, Tuhfetü'l-Uşşâk, Metin ve İnceleme*, İstanbul, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2010.

³⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 343, 1028-1029. Aşçı Dede Leblebici Baba'nın ne şekilde şiir söylediğini şöyle tasvir eder: "Cenâb-ı Pîr Hayyât Vehbî (k.s) efendimiz hazretlerinin halifelerinden Erzincan'da Leblebici Baba (k.s) var idi. İşte baba merhum gayet ümmî yani elif demesini bilmez iken bu gibi pek çok manzum ve mevzun nutukları var idi. Hatta nutka geldiği vakit ara yerde ibare kesilirse keline teveccüh ederek yani başını keline indirip burnuyla bir şey koklar gibi burnunu keskin çekerek kalbindeki tulûâtı alarak söylemeye başlar idi. Baba merhumun bu gibi nutukları pek çok olup hatta bir risale şekline konulmuştur azizim." s. 1419.

³⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 1558.

³⁷ Eser Orhan Aktepe tarafından günümüz alfabesine aktararak 1997 yılında Erzincan'da yayınlanmış, sonraki dönemlerde yüksek lisans tezine konu olmuştur.

³⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 629, 504; Tuygun, age, s. 89.

³⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 342.

⁴⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 619-620.

⁴¹ Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*'nde (c. II, s. 285), 1284/1867-68; Orhan Aktepe ise Mahmut Sadruddin'in *Şevkistan* adlı yazma eserine dayanarak vefat tarihini 1285/1868 olarak kaydetmektedirler. Vehbi Yurt, *Terzi Baba ve Erzincan* adlı çalışmasında, Ünal Tuygun ise *Erzincan'ın Manevî Mimarları* adlı kitabında bu tarihi 1860 olarak kaydederler.

⁴² Mehmed Tâhir, *Şevkistân*, s. 135.

adında başka halîfelerinden de söz edilmekte, bu kimselerin meczup tavrı oldukları anlaşılmaktadır. Aşçı Dede, Terzi Baba'nın kaza ve köylerde pek çok halîfesinin bulunduğunu aktarmaktadır.⁴³

g- Şeyh Ahmed Fevzi Efendi (Baysoy)

Şeyh Fehmi Efendi'nin oğlu olarak 1280/1864 tarihinde Erzincan'da doğmuştur. Çocukluğundan itibaren Terzi Baba dergâhı çevresinde yetişen Ahmed Fevzi'nin babasından ve şehrin diğer âlimlerinden ders aldığı, gençlik döneminde kaybettiği babasının yerine dergâhın son postnişini olduğu bilinmektedir. Ahmed Fevzi Efendi'ye Osmanlı Meşihat Dairesi tarafından mahreç mevleviyeti⁴⁴ verilmesi, dönemin etkili şahsiyetlerinden olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁵

Ahmed Fevzi Efendi hakkındaki bilgilerimizin onun daha çok siyasî yönüne işaret ettiğini söylemek gerekir. Esasında bir tarikat şeyhi olarak gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde vatan savunması ve ülkenin düşmandan kurtulması konusunda gösterdiği gayret hususunda babası Fehmi Efendi'yi hatırlatmaktadır. Babasıyla beraber Sultan Abdulhamid'i ziyaret eden Ahmed Fevzi'nin, aynı padişah tarafından siyasî sebeplerle 1887 yılında Şam'a sürgün edildiği daha sonra yeniden Erzincan'a döndüğü anlaşılmaktadır.⁴⁶ I. Dünya Savaşı'nda Rusların Erzincan'ı işgaliyle halkın buradan göçe zorlanmasına karşı çıkıp engel olması üzerine esir edilerek Tiflis'e götürülmüş daha sonra buradan kurtularak Erzincan'a dönmüştür.

Milli mücadele yıllarında Mustafa Kemal Atatürk ile yakın ilişki kuran Ahmed Fevzi Efendi, 1919 yılında Ordu müfettişi göreviyle kurtuluş savaşının hazırlıkları yapılırken Erzincan'a gelişinde Atatürk'ü törenle karşılamıştır. M. Kemal Paşa'nın yanında yer alarak Erzurum Kongresi'ne Erzincan delegesi olarak katılmış, "Temsil Heyeti" ile "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti"ne seçilmiştir. TBMM'nin I. Dönemde Erzincan milletvekili olarak Meclise katılan ve Meclis'te çeşitli komisyonlarda görev alan Ahmed Fevzi Efendi, 1923 yılında hastalanınca Erzincan'a dönmüş ve 1924 yılında vefat etmiştir. İstiklal madalyası sahibi olan ve Mecliste Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi olarak anılan Terzi Baba kolunun son postnişininin mezarı Terzi Baba mezarlığındadır.⁴⁷

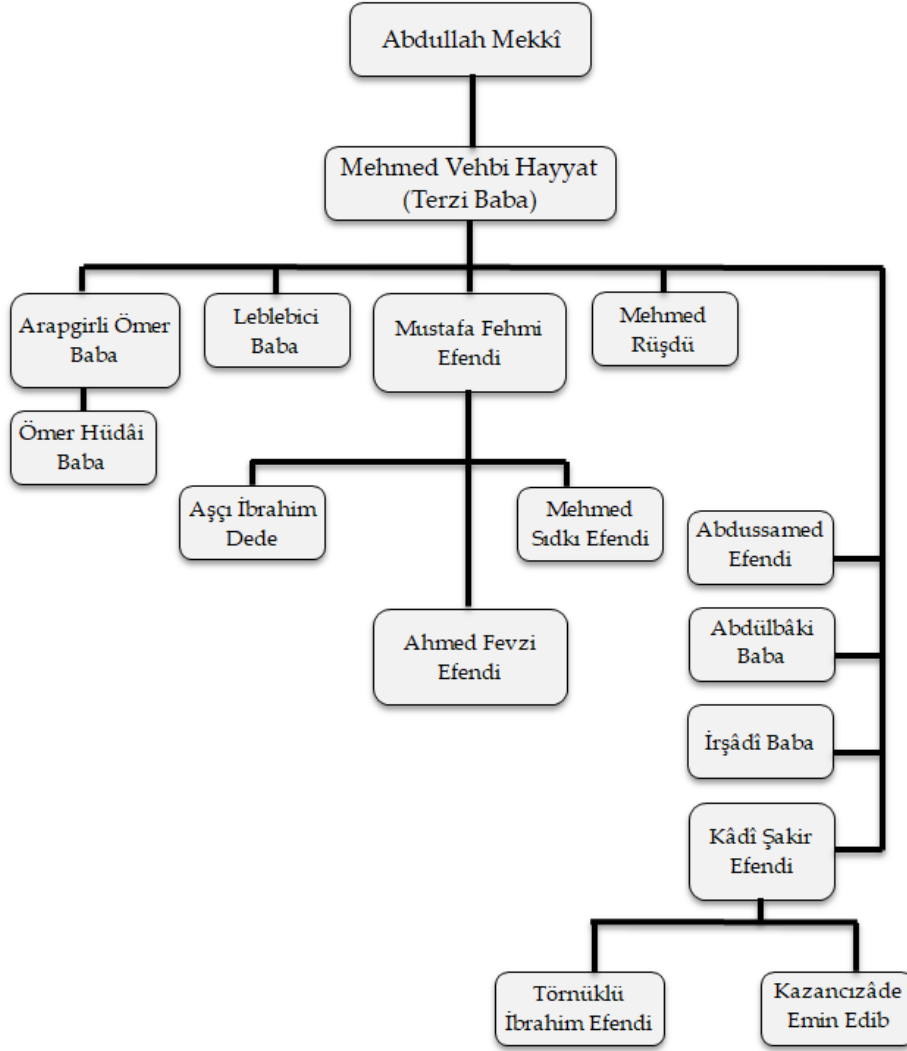
⁴³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 344.

⁴⁴ Mahreç mevleviyeti, yüksek rütbeli medreselerden ilk olarak kadılığa çıkılan yerlerdeki mevleviyetlerdir. Bu mevleviyetlere önceleri Sahn-ı Seman medreselerinden tayin yapılırken 16. yüzyılın ortalarından itibaren Sahn ile birlikte diğer önemli medreselerden de tayin yapılmaya başladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 467-468.

⁴⁵ BOA, Y. MTV., no. 64/69/1.

⁴⁶ Hüseyin Bulut, "Kurucu Mecliste Erzincan Milletvekilleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10, 1998, Erzurum, s. 227-228.

⁴⁷ Bulut, agm., s. 228.

Tablo 1: Terzi Baba ve Halifeleri

2- Muhammed Sâmi Erzincânî (Pîr-i Sâmi) ve Halifeleri

Erzincan'da Nakşî-Hâlidî tarikatına ait olan ikinci mühim kolunu Pîr-i Sâmi olarak bilinen Muhammed Sâmi Erzincânî ve halifeleri tesis etmiştir. Bugün irşad faaliyetlerine devam ettiğini düşündüğümüz bu kolun silsilesi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den sonra şu şekilde devam etmiştir: Seyyid Abdullah Şemdînî, Seyyid Tâhâ Hakkârî, Seyyid Sıbgatullâh Arvâsî, Abdurrahmân Tâgî, Muhammed Sâmi Erzincânî, Muhammed Beşir Erzincânî, Dede Musa Bayburdî ve Abdurrahman Reyhan.⁴⁸

a- Muhammed Sâmi Erzincânî (Pîr-i Sâmi)

1847 senesinde Erzincan'ın Selüke (Yeşilçay) Köyü'nde dünyaya gelmiş olup Erzincan'daki Kırtıloğlu ailesine mensuptur. Asıl adı Muhammed ikinci adı Sâmi'dir. Babası İbrahim Efendi'dir. Gençliğinde Erzincan Müftüsü ve Erzincan'ın ileri gelen hocalarından ders almıştır. Bu dönemde ismi belirtilmeyen bir Kâdirî şeyhine intisap ettiği daha sonra da Terzi Baba halifelerinden Şeyh Fehmi Efendi'ye bağlandığı nakledilmektedir.⁴⁹ Aşçı Dede, hâtıralarında kendisinden hiçbir şekilde bahsetmediğine göre bu intisap meselesinin onun Erzincan'a geldiği yıllara rastlamadığı anlaşılmaktadır. Muhammed Sâmi'nin daha ileri eğitim almak için İstanbul'a gittiği, Fatih Medresesi'ni başarıyla

⁴⁸ Fehmi Kuyumcu, *İman ve İslam Bilgileri*, Ankara, 2009, s.81-84.

⁴⁹ Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, s. 97-98. Fehmi Efendi'nin kendisine hatm-i hâcegân ve zikir telkin etme izni verdiği anlaşılmaktadır. Fehmi, Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabita-i Nakşî Hayali)*, Gaye Matbaası, Ankara, 1979, s. 16.

bitirdikten sonra müderrislik icazetnamesi olarak Erzincan'a dönüp bugün Üzümlü İlçesi'ne bağlı Keleriç (Karakaya) Köyü'nde bir müddet imamlık yaptığı anlaşılmaktadır. Bir süre sonra bu görevinden ayrılan Muhammed Sâmî belli bir zaman görev almamış daha sonra Erzurum'un Hınıs İlçesi'ndeki medresede muallimlik görevine atanmıştır.⁵⁰ Buradaki memuriyeti esnasında Hâlidî şeyhlerinden Abdurrahman Tâğî ile tanışan ve ona intisap eden Sâmî Efendi'nin görevinden istifa ederek 1882 senesinde Nurşin'e taşındığı görülmektedir. Nurşin dergâhında bir sene gibi kısa bir süre içinde hilafet almaya hak kazanan Sâmî Efendi'nin bu hızlı yükselişine itiraz eden daha eski müridlerine Tâğî'nin verdiği cevap tanındıktır: "Erzincanlı hoca buraya geldiğinde sobası temizlenmiş, kuru odunla doldurulmuş, önünde de tutuşturucu yerleştirilmiş duruyordu, biz sadece kibrit çaktık."⁵¹ Bu sözler Yakup Çerhî'nin Ubeydullah Ahrâr için kullandığı ifadelerle benzer.⁵² Kendisine "Pîr-i Sâmî" lakabının, şeyhi Tâğî tarafından verildiği ve 1883 senesinde irşad vazifesiyle Erzincan'a geldiği anlaşılmaktadır.

Erzincan'a döndüğünde ilk zamanlarda tekke kurmamış daha sonra dedesinin yardımıyla kurduğu dergâha ilave olarak fakirlere yardım maksadıyla vakıflar tesis ettiği görülmektedir. Ailesinin isminden mülhem olarak "Kırtılzâde/Kırtıloğlu Tekkesi" olarak bilinen dergâhın, çevresinde inşa edilen câmi, ev, değirmen vb. yapılarla bir müddet sonra koca bir mahalleye dönüştüğü kaydedilmektedir.⁵³

İki evlilik yaptığı zikredilen Pîr-i sâmî'nin çocukları ve soyu hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Erzincan'ın yetiştirdiği mühim şahsiyetlerden birisi olan Pîr-i Sâmî 1912 yılında vefat edip kendi dergâhına defnedilmiştir. Sevenleri tarafından inşa edilen türbesi depremde yıkılmış, sonraki dönemlerde mezarının üzerine bugünkü türbesi yapılmıştır. Terzi Baba ile birlikte halkın önemli ziyaretgâhlarından birisidir. Vefat etmeden önce irşad görevini halîfelerinden Erzincanlı Beşir Efendi'ye bıraktığı anlaşılmaktadır.⁵⁴

b- Muhammed Beşir Erzincânî

Dedelerinin Buhara'dan Bağdat, Antep ve Maraş üzerinden Erzincan'a göç ettikleri bildirilen Beşir Efendi'nin aslen Maraşlı Emirzâdelere olarak bilinen bir aileye mensup olduğu ve Erzincan'a 1800'lü yıllarda yerleştikleri nakledilmektedir.⁵⁵ Küpesük (Saztepe) köyünde 1865 senesinde dünyaya geldiği ifade edilmişse de özellikle ailesinden gelen bilgilerden bu tarihin 1869 senesi olabileceği kuvvetle muhtemeldir.⁵⁶ Nakîbü'l-eşrâflık kurumunun aileye verdiği Seyyidlik Şeceresi'nden soyu baba tarafından Hz. Hüseyin'e (r.a) dayandığı ifade edilmekte fakat şecereyi gösteren bu vesikanın kaybolduğu anlaşılmaktadır. Babası Hüseyin, dedesi Musa Efendi'dir. Annesinin adı ise Zeynep Hanım'dır. Ailenin tek çocuğu olan Beşir Efendi'nin annesi ve babasının o daha küçük yaşta vefat ettikleri, bakımının amcası Hasan Efendi ve yengesi tarafından üstlenildiği nakledilmektedir. Amcası Hasan Efendi'nin

⁵⁰ Ünal Tuygun, *Piri Sami Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*, Kervan Yayınları, Erzincan, 2006, s. 20-21.

⁵¹ Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, s. 99-100.

⁵² Çerhî'nin kısa sürede hilâfete ehil hâle gelen Ahrâr için şu ifadeleri kullandığı nakledilir: "Mürîd dediğin, mürşidin huzuruna böyle gelmeli. Herşeyi hazır iş icâzete kalmış. Lamba, yağ ve fitili hazırlamış, sadece kibrit çakmak gerekiyor." Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, İstanbul, 2012, s. 160.

⁵³ Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabita-i Nakşî Hayali)*, s. 16-17. Zikredilen mahallede bulunan câmi ve dergâhın da içinde bulunduğu yapıların 1939 senesindeki büyük depremde yıkıldığı, bugün sözü edilen bu yerlerden herhangi birinin kalmadığını hatırlatmak gerekir.

⁵⁴ Pîr-i Sâmî'nin Abdurrahman Acar, Hacı Ali Efendi, Hacı Hasan Efendi, Hacı Hoca Mehmet Efendi isimlerinde başka halîfeleri olduğu bilinmektedir. Pîr-i Sâmî'nin vafatıyla ikinci bir kolu Şeyh Abdurrahman Acar'ın devam ettirdiği daha sonra şeyhliğe Abdurrahman Güven adlı halîfesinin geçtiği görülmektedir. Bu zât kendisinden sonra halîfe bırakmadığından bu kolun sona erdiği anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Tuygun, *Pîr-i Sâmî Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*, s. 46.

⁵⁵ Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabita-i Nakşî Hayali)*, s. 21.

⁵⁶ Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, s. 129.

İstanbul'a gittiği ve burada Sultan Abdulhamid tarafından saltanat kayıklarına "kayıkçibaşı" olarak görevlendirildiği söylenir.

Beşir Efendi'nin çocukluk ve gençlik dönemine ait bilgiler sınırlıdır. Ancak amcasının vefatından sonra bugün Karakaya olarak bilinen Keleriç köyüne yerleştiği ve başından üç evlilik geçtiği anlaşılmaktadır. Bu evliliklerden toplam on üç çocuğu olan Beşir Efendi'nin ilk eşi Meysun hanımdan olan çocuklarından bazıları "Kabak", bazıları ise "Reyhan" soyadını almışlar, Fadime ve Aliye Hanım'dan dünyaya gelen çocukları ise "Buyruk" soyadını kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin savaşla geçen zor ve meşakkatli döneminde Rus işgalini ve muhacirliği görmüş; Milli Mücadele'nin başından sonuna kadar Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşuna tanıklık etmiştir. 1916-1918 yılları arasında Erzincan'ın Rus işgali altında olması sebebiyle birkaç seneliğine Kırşehir'de zorunlu ikamete tâbi tutulmuştur.

Tasavvufa intisabı, Pîr-i Sâmi ile tanışması ve mürîdi olmasıyla gerçekleşen Beşir Efendi'nin halife olduktan sonra Erzincan dışında önce Otlukbeli daha sonra da Tercan'da irşad faaliyeti yaptığı anlaşılmaktadır. Şeyhi Pîr-i Sâmi vefat edince yeniden Erzincan'a dönen Beşir Efendi yaklaşık yirmi senelik irşad vazifesinden sonra 8 Ekim 1932 senesinde vefat etmiştir. Kabri Terzi Baba Mezarlığı'ndadır.⁵⁷ Pîr-i Sâmi'nin kendisi hakkında; "Şah-ı Nakşibend Efendimizi görmek isteyenler Beşir Efendi'yi ziyaret etsin." diyerek halifesini tahsin ettiği görülmektedir.⁵⁸ Kendisinden sonra tarikat postuna Dede Musa Bayburdî (Musa Baştürk) oturmuştur, hilafet verdiği Tahrirat Kâtibi Nuri Efendi, Selükeli Nazım Hoca ve Hidayet Efendiler hakkında yeterli bilgi yoktur.⁵⁹ Meşhur halk şâiri Bayburtlu Celâlî Baba'nın da Beşir Efendi'nin mürîdi olduğu nakledilmektedir.

c- Dede Musa Bayburdî (Dede Paşa)

Asıl adı Musa'dır. Çocukluğunda devam ettiği sıbyan mektebindeki olgun davranışları sebebiyle mektep hocası tarafından kendisine "Dede Paşa" lakabı verilmiş, soyadı kanunuyla beraber Baştürk soyadını kullanmaya başlamıştır. Varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Bayburt'un Aşağı Lori (Yazıbaşı) Köyü'nde, nüfus kaydına göre 1300 gerçekte ise 1294 veya 1295 (1878 veya 1879) senesinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilinden sonra eğitim için İstanbul'a gittiği fakat babasının vefat haberi üzerine eğitimini yarıda bırakarak köyüne geri döndüğü anlaşılmaktadır.

Gençlik dönemindeyken köyünü ziyaret ettiği esnada Beşir Efendi'ye intisap eden Dede Paşa bundan sonra sürekli onun yanında ve hizmetinde bulunmuştur. Erzincan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine (1916-1917) Tokat'ın Zile ilçesine giden Dede Paşa kısa bir süre burada kaldıktan sonra Erzincan'a dönmüştür. Beşir Efendi'nin vefatından sonra (1932) kırk yıldan fazla bir süre şeyhlik yapmış, her yıl arazisinden elde ettiği gelirin büyük bir kısmını ihvana verilmek üzere Erzincan'daki Kırtıoğlu Tekkesi'ne bırakmıştır. Türkiye'nin bütün yörelerini gezerek çok sayıda müntesip edinmiş, bunun sonucu olarak başta Erzincan, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane olmak üzere İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi büyük merkezlerde halifeleri ve müntesipleriyle irşad faaliyetini yaygınlaştırmıştır. 4 Eylül 1973 senesinde vefat edince Erzincan Terzi Baba Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁶⁰ Yerine ekmel halife, irşad vekili ve yol vârisi olarak Abdurrahim Reyhan'ı bırakmıştır.

⁵⁷ Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekkizâde Salih Baba Divanı(Rabita-i Nakşî Hayali)*, s. 22; Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, s. 129-130; Fevzi Sarıççek, *Her Yönüyle Karakaya(Keleriç)*, Karakaya Belediyesi Yayınları, Erzincan, 2008, s. 202.

⁵⁸ Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekkizâde Salih Baba Divanı(Rabita-i Nakşî Hayali)*, s. 22.

⁵⁹ Sarıççek, *age*, s.202.

⁶⁰ Nurettin Albayrak, *Dede Paşa, DIA*, 1994, c. 9, s. 83.

Tarîkâta bazı yeni usûl ve uygulamalar getirmeye çalışmasından dolayı “bid’atçılık”le suçlandı, bununla beraber bağlıları tarafından tecdide yönelik bazı girişimleri sebebiyle müceddid olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁶¹

d- Abdurrahim Reyhan

Abdurrahim Efendi 1930 yılında Erzincan’ın Keleriç (Karakaya) köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin Efendi, annesi Tubi Hatun’dur, yedi kardeş olup kolun ikinci pîri Beşir Efendi’nin torunudur. Sessiz ve mülayim bir çocuk olduğundan kendisine “efendi” lakabı verilmiş, sekiz yaşından itibaren Kur’ân dersleri almıştır. On dört yaşındayken babasını kaybedince ailesinin geçimini sağlamak için köy işleriyle meşgul olduğu anlaşılan Abdurrahim Efendi’nin gençliğinden itibaren Dede Paşa’nın irşat halkasına dâhil olduğu görülmektedir.⁶² Dede Paşa’nın vefatı üzerine şeyhinin vasiyeti gereği irşad görevini üstlenmişse de bu konuda “ümmî” olması sebebiyle çeşitli itirazların dile getirildiği nakledilmektedir.⁶³

Şeyhine fazlasıyla düşkün olduğu anlaşılan Abdurrahim Efendi’nin, onun vefatı üzerine köyündeki küçük evinde irşada başladığı, bir müddet sonra büyük kalabalıkların teveccühüne mazhar olunca Erzincan’da bir arsa alınarak büyükçe bir binada tebliğ ve irşad faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Müzmin bir hastalığa duçar olması neticesinde İstanbul’a taşınan Abdurrahim Efendi’nin Türkiye’nin her yerinden müridleri olduğu, şöhretinin ülke sınırlarını aştığı nakledilmektedir.⁶⁴ Hastalığının ilerlemesi neticesinde İstanbul’da 22 Ocak 1998 tarihinde vefat eden şeyhin cenazesi buradan alınarak Erzincan’a getirilmiş, Terzi Baba Mezarlığı’ndaki türbesine defnedilmiştir.⁶⁵ Vefatından sonra posta oğlu Avni Reyhan oturmuştur.

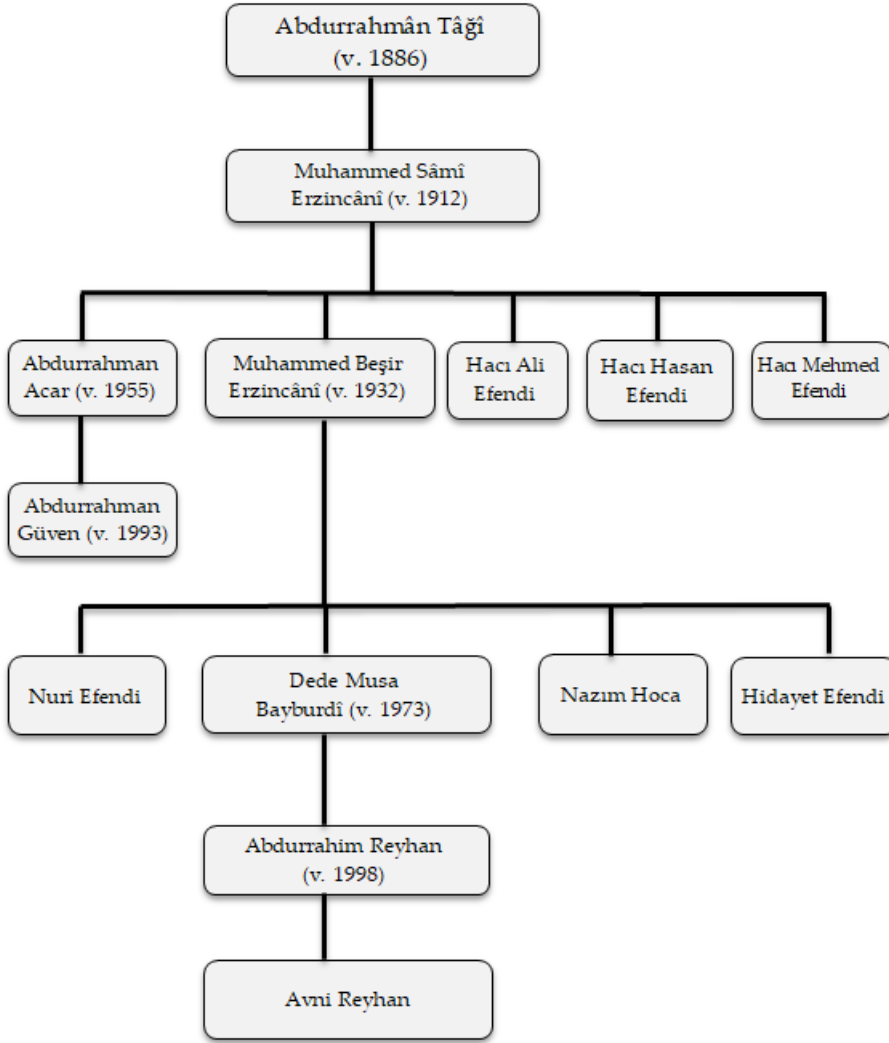
⁶¹ Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabita-i Nakşi Hayali)*, s. 26-27.

⁶² Ünal Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Erzincanî*, Kervan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 29 vd.

⁶³ Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Erzincanî*, s. 50-51, 68.

⁶⁴ Ahmet Selçuklu, *Gülden Bülbüllere Tasavvuf Sohbetleri*, Reyhan Kültür Vakfı, İstanbul, 2011, s. 7.

⁶⁵ Tuygun, *Erzincan’ın Manevi Mimarları*, s. 190

Tablo 2: Muhammed Sâmî ve Halifeleri

3- Erzincan Hâlidîleri'nin Dinî ve Tasavvufî Uygulamaları

Erzincan'ın dinî ve tasavvufî hayatını derinden etkileyen Hâlidîyye kolunun tarîkat uygulamaları bakımından tarîkatın karakteristik özelliklerini yansıttığını söyleyebiliriz. Gerek Aşçı Dede hâtıralarından gerekse tarîkatın diğer koluna müntesip kimselerin zamanımıza ulaşan çeşitli bilgi ve rivayetlerinden şerîata sınıksız bağlılık, ibadetlere devam, ahlâkî ilkelere riayet etme gibi dinî; sohbet, râbîta, hatm-i hâcegân, zikr-i hafî, teveccüh ve murakabe gibi tasavvufî uygulamaların özenli bir şekilde tatbik edildiği görülmektedir. Aşçı Dede tarîkatın uygulamalarını "butûn âlemine sefer etmek" olarak nitelemektedir. Zamanımıza ulaşan bilgilerden şehrin başta Ramazan ayı olmak üzere dinî gün ve gecelerin ihyası, ilmi faaliyetleri, okunan eserler ve devam edilen dersler, din ve tasavvuf büyüklerinin sohbetleri, devlet görevlileriyle olan münasebetler, hatta şehrin meczupları hakkında bile değerlendirme yapmaya imkân veren malumatın bulunduğu görülmektedir.

Bu bilgiler değerlendirildiğinde Erzincan'da intişar eden Terzi Baba ve Pîr-i Sâmî Efendi kolunun müridlerinin özellikle râbîta, teveccüh ve murakabe halleri dikkat çekicidir. Nakşibendiyye'nin zikir usûllerinden birisi olan ve özellikle Hâlidîyye'nin büyük ehemmiyet verdiği hatm-i hâcegân kıraatine devam etmek, müritlerin manevî gelişimini sağlaması yanında belâ ve musibetlere karşı ayrıca bir kalkan görevi yerine getirmektedir.⁶⁶ Erzincan'da genellikle toplu okunduğu anlaşılan hatm-i hâcegânın özellikle

⁶⁶ Hatm-i hâcegân'ın hem mürit üzerindeki manevî tesiri hem de dünyevî belâ ve musibetlerin def'i hususunda Aşçı Dede'nin ilgi çekici değerlendirmeleri için bkz. *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 726-729, 754, 772.

Pazartesi ve Cuma geceleri icra edildiği görülmektedir.⁶⁷ Anadolu'da dinî hayatın önemli unsurlarından olan sohbet konusu da Hâlidîyye'nin çok önem verdiği irşad metodlarından birisidir. Erzincan evlerinde yapılan sohbetlerde Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye'si* okunduğu, teveccüh ve râbita hâlindeki dinleyicilerin çok defa gözyaşlarına hâkim olamadıkları nakledilmektedir. Sohbetlerde genellikle ehlullâhın sözlerinden ve tarikat büyüklerinin menkıbelerinden bahsedildiği, mâlâyânî sözlerden uzak durulmaya azamî gayret gösterildiği anlaşılmakta, fakat bazen tarıkata müntesip ihvânın iş ve müşkillerini halletmek için öğüt, nasihat ve çareler hakkında dünyevî mevzuların da sohbet konusu yapıldığı görülmektedir.

Başta mübarek geceler olmak üzere evlerde ve çeşitli mekânlarda *Mevlid*, *Mirâciyye*, *Delâil-i Şerîf* ve *Mesnevî-i Şerîf* gibi dinî-tasavvufî metinlerin okunduğu, kandil gecelerinde sakal-ı şerif ziyaretlerinin gerçekleştiği nakledilmektedir.⁶⁸ Aşçı Dede'nin Ramazanlar, oruç, iftar davetleri ve teravihler hakkındaki nakilleri, şehrin bu ayda nasıl bir manevî havaya büründüğünü göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁹ Aşçı Dede, Fehmi Efendi'nin düzenli bir şekilde *Mesnevî-i Şerîf* dersleri okuttuğunu dile getirmektedir. Benzer tarzda Pîr-i Sâmi'nin de *Mesnevî* okuttuğunu bu kolun mühim şahsiyetlerinden birisi olan Sâlih Baba'nın divanındaki şiirlerden anlamaktayız.⁷⁰ Erzincan'daki Hâlidî tekkelerinde sadece Mevlânâ değil, Yunus Emre, Nesîmî, Fuzûlî, Niyâzî Mısrî ve Kuddûsî Baba'nın şiirleri okunmakta özellikle Nakşî meşâyihün söz ve menkıbeleri sohbet konusu edilmekteydi.⁷¹ Tasavvufî sohbet ve tarikat uygulamaları yanında Hâlidî şeyhlerin ders takrîri yaptıkları, özellikle medrese eğitimi almış şeyh efendilerin müridlerinin ilmî seviyelerinin yükselmesi husûsunda gayret sarf ettiği görülmektedir. Mesela Fehmi Efendi'nin Ramazan ayında ikinci namazı sonrası tefsir dersleri verdiği, halktan ve memur kesiminden pek çok kişinin bu derslere iştirak ettiği kaydedilmektedir.

SONUÇ

Tasavvufî yönden önemli bir şehir olan Erzincan, hem kendi yetiştirdiği hem de burada belli sürelerde ikamet eden mutasavvıflarıyla dikkate değer yerlerden birisidir. Özellikle, Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye kolu burada etkili olmuş genelde din, özelde tarikat ve şehir için önemli isimler yetiştirmiştir. Mevlânâ Hâlidî'nin önemli halîfelerinden Abdullah Mekkî ile tesis edilen Terzi Baba'ya nispet edilen kolun önemli halifeleri arasında Mustafa Fehmi Efendi, Abdussamed Efendi, Leblebici Baba, Hacı Hâfız Efendi, Ahemd Fevzi Efendi gibi kimseleri saymak mümkündür. Pîr-i Sâmi Efendi ile devam eden ve bugün de geleneği sürdüren ikinci kolda Beşir Erzincânî, Dede Musa Bayburdî ve Abdurrahim Reyhan halîfeleri olarak irşad faaliyeti yürütmüşlerdir.

Nakşî-Hâlidî her iki kolun da tasavvuf uygulamaları bakımından Hâlidî çizgiyi takip ettikleri, sohbet, teveccüh, râbita, hatm-i hâcegân, murakabe gibi tarikatın karakteristik özelliklerini yansıtır şekilde tarikat eğitimini devam ettirdikleri görülmektedir.

⁶⁷ Aşçı İbrahim Dede, 336, 421, 424, 496.

⁶⁸ Aşçı Dede Mırac gecelerinde Miraciyye okunma geleneğini kendisinin başlattığını söyler. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 496.

⁶⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 356-357.

⁷⁰ Sâlih Baba, "Fâtih-i Esrâr-ı Sırr-ı Kün Fekândır Mesnevî" adlı gazelinde *Pîr-i Sâmi eylese takrîr leb-i mercân ile/ Ânu kâmiller bilir bir özge cândır Mesnevî* beyitiyle bu gerçeği dile getirmektedir. Sâlih Baba, *Râbita-i Nakşî Hayalî Divan*, haz. Berk Ayvaz, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015, s. 351.

⁷¹ Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabita-i Nakşî Hayali)*, s. 32.

KAYNAKÇA

- Albayrak Nurettin, "Dede Paşa", DİA, 1994.
- _____, "Terzi Baba", DİA, İstanbul, 2011.
- Algar Hamid, "Hâlidiyye", DİA, Ankara, 1997.
- Arif Mehmet, Başımıza Gelenler I-III, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, [t.y].
- Aşçı Dede, Aşçı İbrahim Dede/ Çok Yönlü Bir Sûfînin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı, Haz. Mustafa Koç- Eyüp Tanrıverdi, İstanbul, 2006.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Y. MTV., no. 64/69/1.
- Bulut Hüseyin, "Kurucu Mecliste Erzincan Milletvekilleri", Atatürk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı: 10, Erzurum, 1998.
- Ebu Manneh Butrus, "Hâlidîliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (içinde), haz. A. Yaşar Ocak, Ankara, 2005.
- Firüzanfer Bediüzzamân , Mevlânâ Celâleddîn, çev. F. Nâfiz Uzluk, İstanbul, 1997.
- Gölpınarlı Abdalbâki, Mevlânâ Celâleddîn, Hayatı, Eserleri, Felsefesi, İstanbul, 1999.
- Halil Baltacı, Necmeddîn Dâye Râzi, İstanbul, 2011.
- _____, "Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dinî ve Tasavvufî Hayat", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzincan, 2015.
- Kuyumcu Fehmi, Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabîta-i Nakşî Hayalî), Gaye Matbaası, Ankara, 1979.
- _____, Evliyanın Dilinden, Ankara, 1978.
- Öngören Reşat, Osmanlılar Zamanında Tasavvuf, İstanbul, 2003.
- Sâlih Baba, Râbîta-i Nakşî Hayalî Divan, haz. Berk Ayvaz, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- Sarıçiçek Fevzi, Her Yönüyle Karakaya(Keleriç), Karakaya Belediyesi Yayınları, Erzincan, 2008.
- Tâhir Mehmed, Şevkistân, Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi, 38874.
- Tosun Necdet, Bahaeddîn Nakşibend, İstanbul, 2012.
- Tuygun Ünal, Erzincan'ın Manevî Mimarları, İstanbul, 2004.
- _____, Piri Sami Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri, Kervan Yayınları, Erzincan, 2006.
- _____, Abdurrahim Reyhan Erzincanî, Kervan Yayınları, İstanbul, 2006.
- Unan Fahri, "Mevleviyet", DİA, İstanbul, 2004.
- Yurt Vehbi, Terzi Baba ve Erzincan, İstanbul, 2011.
- Yücer Hür Mahmut, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl), İstanbul, 2004.